

Форми і методи роботи з обдарованими дітьми

Розглянуто форми та методи роботи з обдарованими школярами, поняття «обдарованість», розвиток здібностей учнів, проблеми роботи з обдарованими дітьми в сучасній школі та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: обдарована дитина, здібності, інтерес, мотивація, форми і методи роботи, діяльність.

Sokol N. P. Forms and Methods of Work with Gifted Children.

Forms and methods of work with gifted children, the concept „giftedness”, development of pupils abilities, working problems with gifted children at modern school and ways of their decision are considered.

Key words: gifted child, abilities, interest, motivation, forms and methods of work, activity.

У кожній людині – сонце. Тільки дайте йому світити.

Сократ

Постановка проблеми. Розвиток самосвідомості обдарованої дитини є одним з вирішальних чинників гармонійного становлення її як особистості. На основі підвищення рівня усвідомлення обдарованими дітьми власних здібностей і можливостей зазвичай створюються сприятливі умови для їхньої самореалізації. Сьогодні розвиток здібностей дітей перестав бути стихійним процесом, перетворився в процес цілеспрямований та керований. Вік технічної революції ставить високі вимоги до навчання. Техніка може взяти на себе здійснення трудомістких операцій, але їй недоступна справжня творчість.

Розвиток конкретних здібностей починається з пробудження стійких спеціальних інтересів, тобто із зацікавленості змістом якоїсь галузі знань чи діяльності. Н. С. Лейтес відмічає, що чим сильніше приваблює дитину якась діяльність, то більше вона займається нею, а це, безумовно, сприяє розвитку в неї потрібних здібностей [2].

Учителям і батькам особливо важливо не пропускати виникаючих інтересів, що свідчать про можливий напрям розвитку дитини. В. О. Сухомлинський назвав школу своєрідним університетом, де окремі предмети – математику, фізику, хімію – можна уподібнити до факультетів університету [7]. У стінах школи в процесі вивчення фізики учень має можливість знайти застосування своїх здібностей, відчути задоволення від досягнутих успіхів, мобілізувати себе на подолання труднощів. Прояву і закріпленню здібностей до фізики сприяють різні прийоми та форми роботи, як, наприклад, залучення до позакласної роботи, відвідування гуртків, секції МАН, участь в олімпіадах тощо.

Виклад основного матеріалу. Обдарована дитина – здібна дитина. Частина здібностей визначається тим, у яку діяльність, із яким очікуваним результатом дитина включена. Змістовна діяльність формується за допомогою дорослих у конкретних визначених умовах. Ми відповідальні за ті прагнення,

за розвиток обдарованості, за ту мотивацію, яку формуємо і підтримуємо. Від цього залежить зміст і багатство здібностей обдарованої особистості.

Розвиток обдарованої дитини повинен стимулюватися. А ще дитина має завдяки нам відчути потребу в саморозвитку. Як говорить польська приказка: «Вміння, як зброя, – без використання іржавіє».

Удосконалити навчально-виховний процес із обдарованими дітьми, дати їм ґрунтовні знання, озброїти їх практичним розумінням основ наук допомагає насамперед періодичність проведення олімпіад, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, конкурсів знанців, інтелектуальних аукціонів, змагань, ігрових тренінгів, семінарів, інтелектуальних марафонів тощо.

У роботі з обдарованими дітьми можуть бути використані такі **форми навчання**: індивідуальні, фронтальні (дискусії, семінари, дебати, організаційно-діяльнісні й рольові ігри), групові (парні, постійні групи зі зміною функцій, груповий поділ класу з однаковими завданнями, з різним завданням, із загальним звітом кожної групи перед усім класом). Особливою популярністю серед обдарованих дітей користуються дискусійні форми (симпозіуми, дебати, круглі столи, невеликі сесії, ділові бесіди, інтерв'ю, шкільні лекції, семінарські заняття). Ці форми дають можливість учням розвинути власні риторичні здібності, опанувати методику дискусії, удосконалювати вміння висловлюватися та спілкуватися.

Обдаровані діти не схожі один на одного як за діапазоном та своєрідністю здібностей, так і за особистими характеристиками. Однак вони мають деякі спільні риси, які слід враховувати в процесі їх навчання та вироблення конкретних форм навчання. До таких особливостей належать:

- здатність швидко схоплювати значення понять, принципів, положень;
- потреба зосереджуватися на тих сторонах проблеми, що зацікавила (слід дати дитині можливість реалізуватися через самостійну роботу);
- властивість підмічати, розмірковувати, пояснювати (індивідуальні форми роботи піднімають ці здібності на новий якісний виток).

Що ж входить у поняття «обдарованість»? Це поняття включає:

- а) інтелектуальні здібності – пізнавальний інтерес, ерудитія, нестандартність мислення, здатність абстрагувати;
- б) творчий потенціал – ініціативність, оригінальність, цілеспрямованість, наполегливість, допитливість, самоаналіз, неординарність;
- в) світоглядні цінності – інтуїція, чуттєве сприймання, природні потреби розумової діяльності, природні задатки;
- г) психофізіологічні властивості особистості – духовна культура, почуття відповідальності, активність, загальнолюдські якості [7].

Серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів: *здібностей* (загальних і спеціальних), що сягають рівня розвитку, вищого за середній; *креативності* особистості; *мотивації* (спрямованості, наполегливості) особистості до певного виду діяльності.

Виявити обдарованих учнів серед інших можна різними способами, напр., звернутися до психолога, провести власні спостереження. Цих дітей виявляють за такими ознаками:

- інтерес до розумової діяльності;
- компетентність, не властива віку;
- пошук причини, пояснень, висновків;
- допитливість, прагнення відкривати, досліджувати нове;
- різносторонність інтересів і потреба у різноманітній інформації;
- добра пам'ять;
- готовність взяти участь у позаурочних заходах, що активізують інтерес до навчання;
- широкий словниковий запас;
- розвинене почуття справедливості;
- підвищене почуття відповідальності;
- прочитання різних книг, що пов'язані з даною темою;
- широке коло інтересів;
- велика працездатність і прагнення працювати.

Так радять психологи [7]. А в розпорядженні вчителя – урок та власна спостережливості. Якщо учень із запропонованих завдань обирає складніші, творчі або напівтворчі, має розвинену відповідальність, проявляє активність розумової діяльності, завдання вчителя полягає в тому, щоб здібності обдарованих дітей не тільки виявляти, а й розвивати. Тому потрібно використовувати різні форми та прийоми роботи з обдарованими дітьми.

Це може бути:

I. Оновлення та поповнення теоретично-інформаційного матеріалу. Для цього крім навчального матеріалу пропонується прочитати відповідну літературу, в основному науково-пізнавальну. Але в будь-якій ситуації слід опиратися на деякі поради психологів:

- виходити з уже проявлених дитиною здібностей;
- максимально використовувати зацікавленість, бо розвиток здібностей, як правило, проходить у заданому напрямку, якщо суб'єкт ототожнює свої дії з поставленим перед ним завданням;
- для досягнення певних успіхів повинна бути мотивація;
- орієнтація на суспільну значимість діяльності особистості;
- обережно спрямовувати процес розвитку здібностей (бо буває іноді так, що поруч з нами визначна особистість, яку ми помічали, але не змогли розвинути її талант).

II. Використання нестандартних задач. Наприклад:

1. У якому випадку легше витягнути книжку зі стоса, що лежить на ньому: коли вона посередині чи знизу?
2. Хлопчик виготовив глобус в 1 млрд разів меншим від діаметра Землі. Чи поміститься він у нашій класній кімнаті?
3. Як учені могли з'ясувати, яку масу має повітря, що оточує земну кулю?

III. Залучення до роботи в секціях МАН.

Теоретичним обґрунтуванням цієї роботи є розмірковування. Обдаровані діти не схожі одне на одного, але у них є схожі риси, наведені вище. Саме розвитку цих здібностей, задоволенню потреб у найоптимальнішому вигляді сприяє підготовка наукової роботи.

Другою проблемою під час виконання роботи є вибір стратегії – це прискорення та збагачення. Прискорення пов'язано зі зміною швидкості навчання, але воно не завжди дає можливості задовольнити основні пізнавальні потреби обдарованих дітей. Тому стратегія збагачення в освіті обдарованих дітей є своєрідною прогресивною альтернативою прискорення. Наприклад, при написанні роботи «Крапля. Дослідження залежності поверхневого натягу від температури» учень знайомиться з додатковою літературою, користується даними з Інтернету. Тим самим він:

- збагачує і розвиває інтереси, які згодом можуть привести до самостійних досліджень;
- формує вміння та навички експериментувати, досліджувати, перевіряти самого себе (в цій роботі особливий інтерес учень виявив при дослідженні залежності поверхневого натягу краплі від температури). Тут дитина проявляє дослідницьку активність, відчуває, мислить, діє як професіонал.

Стимулювання яскраво виражених інтересів, розвиток здібностей – складна робота. Вчитель та всі інші повинні допомагати дитині реалізовувати себе. Саме з цією метою потрібно залучати таких учнів до:

IV. Підготовки виховних заходів – конференцій та участі в КВК.

У такому разі дітей націлюють на головне. Наприклад, на конференції «Роль українських вчених у світовій науці» розкрити «таємну» завісу про українських науковців Ю. В. Кондратюка та Н. Г. Смакулу. КВК «Світлові явища» дає змогу не тільки показати знання з фізики, але й проявити артистичні здібності дітей.

Для розкриття та розвитку обдарованості існують і певні прийоми роботи.

1. Заохочування оригінальності мислення при розв'язуванні задач, особливо тих, що спонукають до розвитку розумової діяльності. Наприклад:

Задача 1. Як відрізати варене яйце від сирого? (Учні пропонують опустити яйце у воду, покрутити; дають пояснення).

Задача 2. Чи однаковою буде ваша вага на екваторі та на широті тієї місцевості, де ви живете?

Задача 3. На шальках терезів – зрівноважені відра з водою. Чи порушиться рівновага, якщо в одне з них опустити кусок дерева?

2. Дозвіл розв'язати з переліку задач 3–4 найважчих, а решту часу присвятити для задоволення власних потреб. До такого прийому можна вдаватися під час уроків розв'язування задач.

3. Можна використовувати випереджувальне навчання. Це теж один із прийомів роботи з обдарованими дітьми. Матеріал ущільнюється: учням дозволяється скорочувати час на вивчення певних тем.

Наприклад, учень 9-го класу зараз уже опрацював розділ «Електростатика», а час, який таким чином звільняється, використовує для розв'язування задач різних типів.

4. Розвиток критичного мислення, коли, за Б. Блумом, навчальна діяльність здійснюється в певній послідовності: розпізнавання – знання – розуміння – аналіз – синтез – оцінка [9]. Фактично це й відбувається тоді, коли дитина добре засвоїла матеріал і може його застосувати.

5. Тренінг творчих здібностей. Різні вправи з цього питання пропонує С. Вайнбріннер [10]. У своїй роботі з дітьми можна використати деякі з них.

Вправа 1. «Хто це? Що це?».

Насуваються хмари. Іде дощ, посилюється... Гроза. Холодно. Одному із учнів пропонується мімікою, жестикуляцією зобразити це. Використати таку вправу можна для урізноманітнення уроку «Теплові явища» (конвекція, перехід речовин з одного стану в інший, а також електричні та звукові явища, які вивчатимуться пізніше). Такі ж сценки можна розіграти під час проведення КВК (учні досить оригінально можуть зобразити електрон та квант).

Вправа 2. «Неймовірні ситуації».

Пропонується придумати якомога більше наслідків певних ситуацій:

- якимось чином зникло земне тяжіння;
- розширилися межі чутливості ока в бік інфрачервоного чи ультрафіолетового випромінювання;
- Сонце перестало світити;
- зникла сила притягання між молекулами.

Вправа 3. «Конструктор».

Пропонуються прилади, пристрої, а учні мають назвати якомога більше місць їх використання. Наприклад, годинник, конденсатор, батарейка. Цікаво, що деякі з них пропонували об'єднати в цілий механізм для визначення часу заряджання та розряджання конденсатора (до цієї пропозиції вчитель лише робить зауваження, що цих приладів недостатньо і чому).

Вправа 4. «І так і сяк».

Пропонується з'ясувати призначення предметів, які мають протилежні якості. Наприклад, вимикач – вимикає і вмикає світло, літак – і важкий, і літає, світло – і хвиля, і фотон.

Такі вправи дають можливість поповнювати та теоретично поновлювати інформаційний потенціал учня, розширити прийоми теоретичного й абстрактно-логічного мислення, розвивати варіативність і гнучкість мислення, заохочувати оригінальність підходів

у розв'язанні задач та спонукати до створення власних теорій і моделей, розвивати конструкторські навички.

Однак у сучасній школі існує багато проблем роботи з обдарованою молоддю. Підтримка та розвиток цих дітей ускладнюється тим, що освітні пріоритети в Україні коливаються. Візьмемо хоча б тестування. Відсутність надійних методів діагностики інтелектуальних здібностей є значним гальмом у підтримці обдарованих дітей. Український максималізм виявляється ще й у ставленні до кінцевого результату. У владних структурах держави вкоренилася думка, що з кожної обдарованої дитини має вирости знаменитість, геній. Реалії життя спростовують такий прогноз, бо є багато нерозпізнаних, неконтрольованих факторів, що впливають на розвиток обдарованої дитини. Нарешті, в Україні обдаровані діти не згуртовані, а тому позбавлені елементарної можливості заявити про себе, про свої освітні проблеми, наміри тощо. Немає впливової сили, яка могла б відстоювати інтереси таких учнів. У сільських школах робота ускладнюється ще й тим, що соціальне оточення, економічні можливості створюють додаткові труднощі у реалізації програм підтримки обдарованих дітей.

Висновки. Для сучасної України формування системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Із двох можливих напрямів вирішення проблеми забезпечення суспільства обдарованими спеціалістами в нашій країні обрано шлях самостійної підготовки талановитої молоді в межах національної системи освіти на основі розробки та реалізації загальнодержавних, регіональних, місцевих, шкільних, індивідуальних програм. Вирішенню цієї проблеми певним чином сприяє діяльність закладів нового типу – ліцеїв, гімназій, колегіумів тощо. Вони мають більше можливостей для створення умов, за яких самовираження, творча самореалізація стають внутрішньою потребою кожного учня. Їхній досвід може бути використано у загальноосвітніх школах, де сьогодні навчається більшість українських школярів.

Перспективним вирішенням проблеми, на нашу думку, може стати організація такого педагогічного процесу, який започаткує технологію пошуку і відбору обдарованих учнів та створить умови для розвитку їхніх природних творчих потенціалів. А така цілеспрямована, систематична робота можлива лише за умови формування та поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей.

Література

1. Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання [Текст] / за ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Міленіум, 2005. – Т. 8, вип. 1. – 238 с.
2. Лейтес Н. С. Психология одаренности детей и подростков [Текст] / Н. С. Лейтес, Ю. Д. Бабаева, Т. М. Марютина. – М. : Изд. центр «Академия», 1996. – 416 с.
3. Михайлюк Л. М. Обдарована дитина у системі державної освіти Франції [Текст] / Л. М. Михайлюк // Обдарована дитина. – 2005. – № 6. – С. 30.
4. Рабочая концепция одаренности [Текст] / под ред. Д. Б. Богоявленской, В. Д. Шадрикова, А. В. Брушлинского. – М. : Магистр, 1998. – 66 с.
5. Позаурочна робота з фізики [Текст]. – Х. : Вид. група «Основа», 2007. – 208 с. – (Б-ка журн. «Фізика в школах України». Вип. 5 (41)).
6. Смульсон М. Л. Психология развития интеллекту : монографія [Текст] / М. Л. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.
7. Терепищій С. О. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України [Текст] / С. О. Терепищій, О. Є. Антонова, Р. А. Науменко та ін. – К. : ВМГО «Союз обдарованої молоді», 2008. – 156 с.
8. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://svitlitteraturu.ucoz.ua/board/interaktivni_metodi/piramida_bluma_taksonomija_bluma_romashka_pitan/2-1-0-121
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : teacherjournal.com.ua/attachments/6758_два%20депева.doc